

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ЕВОЛЮЦІЇ ПРОБЛЕМ ДОСЛІДЖЕННЯ В
ГЕОГРАФІЧНІЙ НАУЦІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

У статті подано огляд еволюції проблем у вітчизняній і зарубіжній географічній науці другої половини ХХ ст., пов'язаних з дослідженням взаємодії природи і суспільства («людина – середовище») та з відображенням в ландшафті духовної культури.

Ключові слова: географічні проблеми, вітчизняні та зарубіжні географи, природа і суспільство, культурний ландшафт, духовна культура, територіальні системи.

Проблеми (з грец. *problema* – завдання) – складні теоретичні питання, будучи складовою географічної науки, відносяться до методологічних дефініцій конкретно-наукового і дисциплінарного характеру. В географічній науці на певних етапах розвитку найчастіше виникала не одна проблема, а їхня сукупність. З поступальним і бурхливим розвитком суспільства наука зазнавала прискореного розвитку, в тому числі і географія, а з розвитком науки щоразу виникали нові проблеми, які здебільшого приводили багатьох дослідників до відчаю, оскільки залишаючись нерозв'язаними до кінця. Вважаємо, що це відбувалося через недостатню увагу до теоретико-методологічних досліджень в географії. Тому наразі стан географічної науки вимагає саме таких досліджень.

Упродовж ХХ ст. конкретно-науковому рівню методології географії (об'єкт, предмет, методи і проблеми дослідження, закони і закономірності) приділялася увага у працях як вітчизняних географів: Г.І. Денисік, М.Д. Пістун, А.О. Топчієв, О.І. Шаблій, С.А. Мороз, В.І. Онопрієнко й ін., так і зарубіжних: С.В. Калеснік, Д.Л. Арманд, І.П. Герасимов, М.М. Голубчик, С.П. Евдокимов, Г.Н. Максимов, А.М. Носонов і ін.

Не дивлячись на значну кількість публікацій, «до цього часу (на 2005 р. – Б. Ч.) в науковій географічній літературі відсутня детально обґрунтована система основних компонентів знання» [6, с. 178], не говорячи вже про такі важливі компоненти, як географічні закони, закономірності і проблеми дослідження. Крім того, з часом з'явилися нові публікації, в яких уточнювалися старі і наводилися відкриті нові географічні проблеми. Наразі «географія гостро потребує теоретико-методологічного обґрунтування, яке б найповніше відображало найважливіші моменти її історії, сучасного руху і взаємодії з іншими дисциплінами. Подібному узагальненню повинна передувати трудомістка праця з систематизації наявного матеріалу» [17, с. 6]. Подібний підхід і спонукав до висвітлення в історіографічному огляді еволюції уявлень про таку важливу складову методологічної основи географії як проблеми, що і стало метою дослідження, а завданням – аналіз першоджерел вітчизняних і зарубіжних авторів, у яких висвітлюються проблеми географічної науки.

Поступальний розвиток наукової думки зазнає і злетів, і кризових явищ, тому, мабуть, дійсно вагомими були причини академіку І.П. Герасимову у середині 60-х рр. ХХ ст. говорити «про дуже серйозну кризу в географічній науці» [2, с. 390]. Дослідження, які проводились в Інституті географії АН СРСР у цей період, відображали основну слабкість радянської географії, яка проявлялась у тому, що заявлений рівень комплексності досліджень значно перевищував об'єктивно досягнутий. Крім того, недостатня методична оснащеність і маневреність, які призводили до ізоляції науки від актуальних проблем природокористування і господарського життя країни, а часто й до риторичної «фундаментальності». Подібна ситуація в науці, «як відомо з наукознавства, зазвичай вказує на близькість змін» [17, с. 6].

Нові й актуальні проблеми були поставлені на ХХІІ Міжнародному географічному конгресі (далі – МГК) (1972 р.): 1) географічні аспекти охорони природи і національного природокористування; 2) застосування новітніх методів у дослідженні природних ресурсів; 3) розміщення населення і суспільного виробництва; 4) взаємодія природи і суспільства [8].

Майже аналогічні проблеми зайняли основне місце у програмі ХХІІІ МГК (Москва, 1976 р.): 1) дослідження оточуючого середовища; 2) еволюція антропогенних змін окремих компонентів середовища; 3) зміна природних і культурних ландшафтів; 4) типізація моделей геосистем; 5) подібність, відмінність, області застосування моделей інформаційного і фізичного типів; 6) можливість і необхідність застосування критерію оптимальності до природних геосистем; 7) принципів і часткові труднощі, які трапляються під час моделювання тощо [9].

Майже одразу після Московського МГК географи почали більш активно розробляти теоретико-методологічну основу географії. І.П. Герасимов обґрунтував інтеграційний потенціал сучасних географічних проблем (підкреслення наші – Б.Ч.), що базувалися на таких основних принципах: 1. Принцип історизму – передбачає, що усі існуючі на той час особливості природи, способу життя населення і господарства можливо повністю зрозуміти і пояснити лише на основі історичного підходу.

2. Принцип регіоналізму – вихідним об'єктом географічного дослідження і опису завжди є конкретна територія (регіон), для якого характерний певний комплекс сучасних природних феноменів, населення і створене ними господарство. Взяті в усій сукупності вони являють собою певне регіональне ціле (просторову інтеграцію), що спонукає географів і надалі досліджувати й описувати їх як регіональну (територіальну) систему.

3. Принцип екологізму – визнання тісного взаємозв'язку різних форм і проявів сучасного життя (зокрема й життєдіяльності людини) з оточуючим середовищем.

4. Принцип соціологізму має особливо важливе значення під час досліджень з економічної географії.

5. Принцип антропогенізму – орієнтація географічних досліджень на виявлення і вивчення того впливу на природне середовище, яке вже здійснила і продовжує здійснювати господарська діяльність людини і суспільства в цілому, а також соціально-економічна оцінка подібного впливу на життєдіяльність самих людей [1].

Дослідженнями, що забезпечуватимуть як наступну диференціацію (спеціалізацію), так і інтеграцію (збереження цілісності) географічної науки, І.П. Герасимов вважав:

1) усебічне вивчення впливу виробничої діяльності сучасного суспільства на оточуюче середовище; головні форми, напрямки й інтенсивність зміни останньої; розробку наукових прогнозів найбільш імовірних наслідків подібних змін;

2) подальше виявлення природних ресурсів, необхідних для виробничої діяльності суспільства, їхньої економічної оцінки і визначення шляхів раціонального використання, які забезпечуватимуть збереження і покращення оточуючого середовища;

3) цілеспрямовані перетворення оточуючого середовища з допомогою засобів сучасної і майбутньої техніки, які будуть забезпечувати раціональну експлуатацію природних ресурсів, знешкодження і послаблення негативних антропогенних змін і створення сприятливих умов для життя всього населення світу [4, с. 15].

Проте і радянські, і зарубіжні географи були стурбовані станом справ у географії. Так, у відповідь на райдужні перспективи розвитку географічної науки, представлені І. П. Герасимовим, американський дослідник Дж. Вольперт (Wolpert J.) вважав: «географія, не дивлячись на її відродження у останні два десятиріччя (1957-1977 рр. – Б.Ч.), поки що нездатна розв'язати кардинальні проблеми взаємовідносин суспільства і оточуючого середовища. Проблеми, якими займається географія, направлені більше на саму науку, ніж на хвороби суспільства. Це загрожує їй загибеллю, якщо вона не зуміє пристосуватися до вимог часу... Географія запропонувала заходи якості життя, методи районування, але мало займається використанням цих методів для рішення проблем суспільства» [29, с. 2]. Хоча, на підставі аналізу значного масиву літературних джерел, Ю.В. Медведков і Ю.Г. Липець наводять дані про значні досягнення зарубіжних географів, виділяючи п'ять основних проблем досліджень у теоретичній географії західних країн: геометрія геопростору, структурно-системний аналіз географічних феноменів, моделювання процесів, взаємозв'язок форми і процесу, динаміка геосистем. У першій вибірці (за 1970-1973 рр.) на долю кожного направлення прийшлося відповідно 42, 18, 30, 8 і 2 %, а у другій (1973-1974 рр.) відбулися характерні зміни, виражені співвідношенням 30, 30, 18, 18 і 4 %, що відображає зрушення до більш

ускладнених моделей [16].

Натхненний рішеннями МГК, російський географ Н.Г. Фрадкін запропонував більше десяти географічних проблем, які потребували, на його думку, ретельного дослідження географами: 1) дослідження взаємодії наук в еволюції геосферних концепцій; своєрідних процесів «міграції» окремих понять у різних науках; 2) виявлення основних ліній зв'язку розвитку геосферних концепцій у другій половині ХХ ст.; 3) теоретична розробка ідей про дві логічні моделі географічного середовища, яке потребує його вивчення як системи, що складається з багатьох взаємопов'язаних компонентів, і як системи, що складається з багатьох підсистем – природних комплексів різних рангів; 4) виявлення залежності розвитку сучасних геосферних концепцій від характерної для нинішньої географії зміни її змісту і направленості досліджень, обумовлених НТР і загальними проблемами охорони і покращення оточуючого середовища [19, с. 136-137]. Проте запропоновані Н.Г. Фрадкіним проблеми, на жаль, не мали чіткої логіки досліджень, оскільки об'єднували і методологічні («взаємодія наук у географічних концепціях»), і конструктивно-практичні питання («проблеми охорони природи і покращення оточуючого середовища»), тобто були застосовані різні критерії класифікації. До подібних складних проблем, мабуть, потрібно намічати й власну методику їхніх досліджень.

Найбільш аргументовано обґрунтував проблему поліструктурності географічної реальності В.Н. Солнцев, який довів, що вона становить тематичне ядро геоструктурної парадигми і складається з чотирьох фізико-географічних парадигм. Їх виділення, на думку дослідника, є важливим для логічного аналізу загальної конструкції фізичної географії. В.Н. Солнцев виділив такі парадигми: 1) **геокомпонентну**, яка розглядає фізико-географічне дослідження як суму досліджень окремих компонентів; 2) **геокомплексну**, яка подає фізико-географічне дослідження як вивчення геокомплексів (ПТК, ландшафтів) – стійких територіальних поєднань геокомпонентів, що володіють властивостями єдності; 3) **системну**, центральним поняттям якої є категорія структури як стійкої сутності системи у просторі та часі (одним із варіантів системної парадигми В.Н. Солнцев вважає **екологічну**, яка розглядає фізико-географічне дослідження комплексів як дослідження екосистем); 4) усім трьом концептуальним схемам у різній мірі притаманна неповнота відображення географічної реальності, подолання якої становить основний зміст четвертої парадигми – **геоструктурної**, що розглядає фізико-географічне дослідження як вивчення геосистем. При цьому В.Н. Солнцев вважав, що світ природи виступає у вигляді ієрархії декількох, сумісних між собою геосистемних світів, які виникли внаслідок кількох фундаментальних способів взаємодії, коли геосистемний світ є поліструктурною єдністю [18; виділено – автором].

Активізували дослідження після роботи МГК і західні учені. Так, Зб. Хойніцкі і А. Врубель (Chojnicki Zb., Wróbel A.) вплив науково-технічної революції на географію розглядають у двох аспектах: 1) виникнення нових дослідницьких проблем, 2) зміна структури географії як дослідницької дисципліни і її пізнавальної ролі. Вчені виділяють дві проблеми, що постали перед географією у той період: 1) проблема «людина – середовище», 2) раціональне керування розвитком територіальних систем. Автори зазначають, що географічні проблеми не нові, проте вони набули нових розмірів, вимагають зміни дослідницької програми з застосуванням більш «активного» підходу [21], проте, не зовсім зрозуміло, які ж «вимагаються зміни» і що входить у поняття «активного» підходу.

У той же час, К. В. Бутцер (K. W. Butzer) вважає, що головною проблемою є утруднення у визначенні ступеню наступності сучасної географії від класичної. Він зазначає, що на фоні швидкого розвитку техніки і точних наук у географії відбулося нарешті зрушення в бік більшого застосування кількісних методів, які потягли за собою не тільки оновлення методології, але й вплинули на вибір географічних проблем і об'єктів досліджень. Наприклад, з 1960-х рр. у центрі уваги географів постала проблема з'ясування ролі людини в екосистемі; при цьому поглибився аналіз взаємозв'язків і взаємозалежностей компонентів географічного середовища. Для розв'язання поставлених завдань географія повинна була не тільки спиратися на успіхи, досягнуті у минулому, а також враховувати й досвід суміжних наук. К.В. Бутцер підкреслює, що якщо раніше географія вивчала географічний простір у фізичному, культурному і економічному аспектах і кожен із цих напрямів розвивався самостійно, то у теперішній час (тобто, наприкінці 1970-х рр. – Б. Ч.)

намітилась тенденція до усебічного комплексного дослідження простору. Настала, за словами К.В. Бутцера, пора широкого застосування екологічного і хорологічного підходів до вивчення географічного простору; причому багато уваги приділяється проблемам відображення у ландшафті компонентів духовної культури. Концепції простору, розроблені в географії, знаходять застосування у мистецтвознавчих, історичних і антропологічних працях, а також допомагають під час господарського планування. На думку К.В. Бутцера, усі сторони трактування географічного простору повинні враховуватись під час розв'язання найбільш загальних проблем його організації, що слід розглядати як сферу діяльності людини (формування культурного ландшафту), яка сприяє практичному освоєнню нашої планети і її ресурсів [20, с. 6].

Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. серед актуальних географічних досліджень була запропонована проблема управління територіальною організацією суспільства з обґрунтуванням необхідності розвитку нового напрямку – геокібернетики. Цей напрям був направлений на вивчення просторових виражень і рішень різних областей управління демографічними процесами, виробництвом і оточуючим середовищем. [10, с. 1]. Проте ідея, запропонована авторами, була зустрінута неоднозначно, навіть критично, тому і не знайшла подальшого розвитку.

Новий підйом досліджень наукових проблем відбувся після ХХІV МГК у Токіо (1981 р.), на якому було піднято питання оновлення регіональної географії, яка тісно зв'язана з традиційним об'єктом географічної науки – географічним середовищем. На конгресі **відмічено серйозне відставання загального теоретичного синтезу в географії** у порівнянні з прогресом часткових дисциплін, внаслідок чого виникла проблема підвищення теоретичного рівня географії з урахуванням зростаючих практичних потреб. Крім того, було акцентовано на актуальному значенні інтегрального підходу в географії, неможливості заміни регіонального синтезу, втіленні нової точної бази для розв'язання взаємовідносин людини й оточуючого середовища. Звідти виникала необхідність більш ґрунтовного розвитку теоретичних і методологічних досліджень у географії [22].

Після МГК більшість географів усвідомила нагальну необхідність розвитку теоретико-методологічних досліджень. Так, німецькі географи Фрітц Гьонш і Моус Герхард (Hönsch Fritz, Gerhard Mous) провели аналіз стану теоретичної географії і прийшли до висновку, що рівень теоретичної географії низький. Вчені вважали, що у зв'язку з цим головна увага повинна бути спрямована на формування теорій часткових географічних дисциплін, теоретичну оцінку результатів досліджень і застосування кількісних методів у географії [25].

У свою чергу, португальські географи були занепокоєні тим, що розвиток географії супроводжується частою зміною її завдань і об'єктів дослідження, що призводить не тільки до диференціації, але й до фрагментації. Г. Джонстон (G. Johnston, 1980) стверджував, що існує стільки географій, скільки і географів. У багаточисленних визначеннях географії підкреслював її територіальний, просторово-часовий характер, відмічалася системна суть географічного простору, що викликає необхідність поглибленого дослідження внутрішньо- і міжсистемних зв'язків. У статті відзначалося, що ще зберігається нечіткість підходів у визначенні методології і методики досліджень у географії [24].

Майже ці самі проблеми турбували американських і французьких географів. Так, американський дослідник Л. Моррілл Річард (Morrill Richard L.) зазначав, «у регіонально-культурній, так і в людино-середовищній традиціях географії **ведучою залишається проблема просторових відносин**. Тому **теорія в географії так чи інакше просторова за змістом**. Географія відрізняється від інших дисциплін тим, що вивчає процеси, пов'язані зі змінами одночасно середовища, простору і місця (ерозію, дифузію, розселення, формування соціальних просторів). Усі інші спроби визначення її суті приречені на провал» [27, с. 19]. У свою чергу французькі географи на підставі аналізу 50 франкомовних періодичних видань, які виходили до 1987 р. французькою мовою у всьому світі, зробили висновок, що «спеціалізація географії на часткових задачах, відхід від проблем світоглядного характеру призводять до деградації самої науки і поширенню «нового обскурантизму»[28, с. 10]. Глік Томас (Glick Thomas) писав про когнітивну кризу в географії, піддавши критиці просторовий фетишизм, говорить про необхідність відродження інтересу до регіонів, а просторовість трактував з точки зору реалізму [25].

«На нинішній час (кінець 1980-х рр. – Б. Ч.), – зазначав Л. Моррілл Річард (Morrill Richard L.), – головною проблемою географії є відповідь на питання: як географічні перемінні фізичних умов і людської поведінки та людська діяльність створюють і визначають простір, просторові стереотипи і конфігурації, регіональний характер. Крім того, **спостереження усе ще залишається однією з фундаментальних проблем географії**. Крім неї вимагають розв'язання ще такі проблеми: оцінка того, як середовищні і просторові перемінні обумовлюють структуру й еволюцію розселення людей; як простір обумовлює поведінку людей і просторово виражені процеси в суспільстві і природі» [27, с. 19]. Останні проблеми перегукуються з дослідженнями Л.М. Гумільова про вплив природи на етноси і навпаки. За Л.М. Гумільовим, при взаємодії людства і природи повсюдно прослідковується єдиний принцип: на межі соціо-техносфери і біосфери лежить самостійне явище природи – етнос, тісно пов'язаний з вміщуючим його ландшафтом, звідки він черпає постійну діяльність. Етноси – явище не соціальне, тому воно притаманне усім формаціям; об'єктом прикладання сили етносів при етногенезі (від виникнення етносу до його зникнення) є географічне середовище, на яке новонароджений етнос впливає по-різному на різних стадіях етногенезу. Під час підйому йде конструктивна перебудова ландшафту і пристосування його до потреб етносу. Для акматичної фази характерне прагнення до розширення ареалу і переселення в інші райони. На початку ж інерційної фази відбувається боротьба за збереження досягнутого, тобто збереження антропогенних ландшафтів. Наприкінці фази настає період хижацького використання природних ресурсів, яке призводить до їхнього збіднення і спрощення етноландшафтних систем, настає крах етносу [7]. Як вважається, ця проблема є найбільш перспективною для дослідження в географії. Бажано було б провести кілька різнопланових досліджень для з'ясування фази розвитку слов'янських етносів, зокрема й українського.

Вагнер Філіп Л. (Wagner Philip L.), проаналізувавши зміст монографії німецького географа Г. Харда, відмітив прийняті в географічній науці Заходу прийоми наукового аналізу і звернув увагу науковців на **проблему оновлення географії**: «установка на використання емпіричної інформації не може привести ні до ствердження, ні до заперечення теорії, оскільки до цих пір у науці переважають застарілі шаблони мислення, які цілковито виходять з емпіричних результатів і не можуть дати новий імпульс дослідженням. Г. Хард вважає, що методологія наукової географії, отримана у спадщину від її основоположників О. Гумбольдта і К. Ріттера, зводилась до пошуку гармонійності й упорядкованості в оточуючому світі. Вона потребує оновлення, у розвитку нових просторових і поведінкових напрямків, які утверджуються у ході кількісного, фізико-географічного і економіко-географічного переосмислення попередніх теорій» [29, с. 9].

На думку Гардавскі Вацлава (Gardavský Václav), нинішній стан географії не відповідає вимогам суспільства, оскільки недостатній рівень розробки універсальної теоретичної основи не дозволяє розв'язувати глобальні проблеми, що стоять перед людством. Автор обґрунтував вплив практичної діяльності людини на поворот географії до екологічних і гуманістичних орієнтирів і через них до глобалізації знання і запропонував пріоритетні, на його думку, проблеми географічної науки: на теоретичному рівні – визначення предмета і функцій науки; на емпіричному – подолання розпилення сил у дослідженнях і розробка системного підходу; на практичному – реалізація планування і прогнозу у тісній взаємодії фізичної і економічної географії [24].

Підводячи підсумки розвитку географічних проблем у 80-х рр. ХХ ст. російський географ В.М. Котляков, проаналізувавши досвід географів колишнього СРСР і США з вивчення глобальних змін оточуючого середовища, оприлюднених у матеріалах Міжнародної геосферно-біосферної програми, визначив найбільш актуальні проблеми та можливі методи і напрями майбутніх досліджень: 1) еволюційний аналіз як основа виявлення закономірностей геосистемно-кліматичних змін і розробка майбутніх екологічних і кліматичних сценаріїв; 2) моделювання динаміки геосистем; 3) аналіз антропогенних причин і соціальних наслідків глобальних змін; 4) регіональний аналіз; 5) аналіз реакції суспільства на зміни оточуючого середовища; 6) аналіз стихійного лиха; 7) збір географічних даних, зокрема і з допомогою дистанційних методів, розробка геоінформаційних систем, комплексний геосистемний моніторинг [12].

Плідними на географічні проблеми були й 90-ті рр. ХХ ст., хоча здебільшого й повторювали

вже відомі. Так, географ Словенії Mičian Ľudovít вважає, що проблема положення географії в системі наук є найважливішим теоретико-методологічним питанням, розглянутим ним з позицій метагеографії. Ученим проаналізовано десять точок зору і не виявлено між ними спільних частин, внаслідок чого найбільш ймовірним дослідник вважає місцезнаходження географії в області взаємопроникнення природничих, суспільних, технічних і геометричних наук.

Власне бачення перспективних географічних проблем висловив і російський учений Н.Ф. Глазовський, яким запропоновані, на його думку, такі найбільш перспективні географічні проблеми: виявлення в географічних об'єктах фундаментальних властивостей матерії; виявлення взаємозв'язку простору і часу; виявлення структури геосистем; встановлення закономірностей динаміки геосистем; історія геосистем; створення географічних основ теорії природокористування. Звичайно, вказує Н.Ф. Глазовський, по кожному з цих напрямів географічні дослідження проводились і раніше, проте багато важливих питань вивчено недостатньо, наприклад, відсутня єдина теорія природокористування, яка дозволила б врахувати усю різноманітність природи, суспільства і зв'язки між ними; з географічних позицій однозначно не визначені найважливіші ключові поняття (раціональність, урівноваженість, інтенсивність і екстенсивність, розвиток, сталість, мінливість тощо) [5].

Найбільшу активність проявив російський географ Я.Г. Машбіц. Говорячи про тенденції розвитку географічної думки, він відзначає, що стійкість сприйняття географії і її описової функції прийшли у протиріччя з завданнями фундаментальної науки прогнозно-конструктивної направленості. Нагальні проблеми її розвитку з широким діапазоном просторового охоплення від глобального до локального рівнів вимагають обґрунтованого поєднання нових і традиційних парадигм. Я.Г. Машбіц переконаний, що важливе значення набувають такі ланцюги: «об'єктно-територіальні» (територія – природні ресурси, господарство – розселення тощо) і «предметно-тематичні» (фізична географія – суспільна географія тощо), а ведучими об'єктами комплексного географічного пізнання виступають територія і природокористування [15]. До числа активно взаємодіючих «працюючих» парадигм географії Я. Г. Машбіц відносить: геоінформаційну (включаючи геокартографічну), регіональну, територіальну, геосистемну (включаючи екосистемну), математичного моделювання, описову, просторово-часову. Учений підкреслює, що для розвитку цілісної географії конструктивно-прогнозного напрямку вирішальне значення має територіальна парадигма, оскільки існують закономірні просторові форми прояву природних і антропогенних процесів, їх територіальна обумовленість і вираженість [14].

У 90-х рр. ХХ ст. набув поширення термін Т. Куна «парадигма» [13], хоч він вживався географами і раніше. Т. Кун мав на увазі методологічну перебудову науки, яка відображається у зміні категоріальних основ науки, що передбачало детальне вивчення періодів, які відокремлюють кардинальні зрушення у науці. Натомість, «ідеї Т. Куна про структуру наукових революцій були підхоплені прибічниками «нової» географії насамперед тому, що вони дали можливість провести порівняння між сучасними тенденціями розвитку географії і іншими більш респектабельними дисциплінами. Склалось уявлення про необхідність введення нових парадигм для забезпечення швидкого прогресу науки. В якості таких пропонувалось конструювання моделей, системний аналіз, прийняття рішень тощо. Застосування цієї концепції потрібно розглядати не як панацею, а як використання корисного аналітичного інструмента. Сам Кун попереджав про загрозу абсолютизації парадигм, проте географи її не зуміли уникнути» [13, с. 25]. Це яскраво проглядається у запропонованій Я.Г. Машбіцем серії парадигм, більшість яких до вживаного терміну не мають ніякого відношення.

З середини ХХ ст. у світі відмічався бурхливий розвиток науки, зокрема і географічної, що поставило на порядок денний подолання бар'єру мови. Дослідження французького ученого Dresch Жаана свідчать, що численність різноманітної, переважно спеціалізованої інформації настільки велика, що видається усе важче визначити об'єкт географії. Основні труднощі у розвитку сучасної географії, на його думку, пов'язані з проблемою мови. Крім цього, небажання багатьох географів оволодівати іноземними мовами утруднює їхнє порозуміння, вироблення загальних позицій. До цього додається ще й внутрішня географічна спеціалізація, яка веде до спеціалізації галузевих мов. Учений робить висновок: для того, щоб географія успішно допомагала суспільству

розв'язувати важливі проблеми, пов'язані зі взаємодією людини й оточуючого середовища, необхідна національна і інтернаціональна кооперація географів у створенні загальної мови науки [22].

Виходячи з визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, відомий російський географ В.М. Котляков обґрунтував п'ять найважливіших комплексних проблем географічних досліджень: 1) структури і динаміки географічної оболонки, взаємодія її природничих і суспільних структур; 2) територіальної організації суспільства; 3) глобальних і регіональних геоекологічних проблем; 4) природокористування і регулювання природничо-антропогенних геосистем; 5) моніторингу, створення геоінформаційних і експертних систем [11]. Як вважається, виділені В. М. Котляковим комплексні проблеми увібрали у себе майже всі інші розрізнені проблеми та можуть слугувати основою географічних досліджень.

Таким чином, не дивлячись на певну протилежність думок щодо подальшого розвитку географії, світова географічна спільнота занепокоєна серйозним відставанням загального стану географічного синтезу, який пов'язаний з низьким рівнем теоретичної географії, відсутністю глобальних (фундаментальних) досліджень, з частою зміною завдань і об'єктів дослідження. Усе це породжує фрагментацію, а захоплення спеціалізацією з розв'язання часткових проблем призводить до деградації самої науки і поширення «нового обскурантизму». Для запобігання негативних наслідків подальшого розвитку географії потрібно, на думку польських, німецьких, американських, французьких і російських учених, зосередження географів на розв'язанні дійсно важливих проблем: 1) дослідженні структури і динаміки географічної оболонки з виявленням взаємодії її природничих і суспільних структур; 2) глобальних і регіональних геоекологічних проблем зі встановленням історії та закономірностей динаміки розвитку геосистем; 3) виявлення у географічних об'єктів фундаментальних властивостей матерії з врахуванням взаємозв'язку простору і часу; 4) створення географічних основ єдиної теорії природокористування і регулювання природничо-антропогенних геосистем; 5) моніторингу і створення геоінформаційних і експертних систем тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Герасимов И.П. Интеграционный потенциал современных географических исследований / И.П. Герасимов // Изв. ВГО. – 1976. – № 3. – С. 196-207.
2. Герасимов И. П. Конструктивная география: цели, методы, результаты / И.П. Герасимов // Изв. ВГО. – 1966. – Вып. 5. – С. 389-403.
3. Герасимов И.П. XXIV Международный географический конгресс в Японии (конец августа – начало сентября 1980 г.) / И.П. Герасимов // Изв. АН СССР. Серия «География». – 1981. – № 1. – С. 117-131.
4. Герасимов И.П. Роль географии в познании современного мира / И.П. Герасимов // Вопросы географии. – М.: Мысль, 1976. – Вып. 100. – С. 6-15.
5. Глазовский Н.Ф. Современные проблемы географии / Н.Ф. Глазовский // География и перестройка. – М., 1990. – С. 19-31.
6. Голубчик М.М. Теория и методология географической науки: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 012500 «География» / М.М. Голубчик, С.П. Евдокимов, Г.Н. Максимов, А.М. Носонов. – М.: Гуманитар. издат. центр ВЛАДОС, 2005. – 463. – (Учебник для вузов).
7. Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли (свод № 3. Междунар. альманах) / Л. Н. Гумилёв; [сост. Н. В. Гумилёва; пред., комент., общ. ред., карты А. И. Куркчи]. – М.: Танаис ДИ-ДИК, 1994. – 544 с.
8. Золовський А.П. Про деякі підсумки роботи XXII Міжнародного географічного конгресу, 1972 р. / А. П. Золовський // Проблеми географічної НАУКИ В УРСР. – К.: Наук. думка, 1975. – Вип. 2. – С. 348-365.
9. XXIII Международный географический конгресс, 1976 // Изв. АН СССР. – 1976. – № 6. – С. 5-36.
10. Константинов О. А. Новое направление географических исследований / О.А. Константинов //

- Изв. Всес. геогр. о-ва. – 1979. – №4. – С. 293-298.
11. Котляков В. М. Географическая наука на пороге 90-х годов / В.М. Котляков // Изв. АН СССР. Серия геогр. – 1990. – № 4. – С. 5-16.
 12. Котляков В.М. Глобальные изменения: географический подход к изучению / В.М. Котляков, Дж.М. Матер, Г.В. Сдасюк, Г.Ф. Уайт // Вестн. АН СССР. – 1988. – № 12. – С. 59-69.
 13. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун; пер. с англ. И.З. Налетова; общая ред. и послесловие С.Р. Микулинского и Л.А. Марковой. – [Изд. 2-е]. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с.
 14. Машбиц Я.Г. Парадигмы целостной географии: Кризис или перегруппировка сил? / Я.Г. Машбиц // Новое мышление в географии; АН СССР. Ин-т геогр. – М., 1991. – С. 14-25.
 15. Машбиц Я.Г. Тенденции развития географической мысли / Я.Г. Машбиц // Изв. АН СССР. Сер. геогр. – 1990. – № 4. – С. 17-27.
 16. Медведков Ю.В. Направления в теоретической географии за рубежом / Ю.В. Медведков, Ю.Г. Липец // Теоретические проблемы географии. – Рига, 1976. – С. 24-32.
 17. Ретеюм А.Ю. География в системе наук о Земле. «Теоретические и общие вопросы географии» / А.Ю. Ретеюм, Л.Р. Серебрянный. – Т. 4: Итоги науки и техники. ВИНТИ АН СССР. – М.: Изд-во ВИНТИ, 1985. – 205 с.
 18. Солнцев В.Н. Физико-географические парадигмы / В. Н. Солнцев // Изв. АН СССР. Серия геогр. – 1978. – № 1. – С. 121-134.
 19. Фрадкин Н.Г. Геосферные концепции в общей физической географии (проблемы исторического анализа) / Н.Г. Фрадкин // Изв. АН СССР. Сер. геогр. – 1977. – № 4. – С. 125 - 137.
 20. Butzer K. W. Cultural perspectives on geographical space = Культурные аспекты трактовки географического пространства / К. W. Butzer; [пер. с англ. В. Волкова] // РЖ. География: Теоретические и общие вопросы географии. – М. – 1979. – № 1 А5. – С. 6.
 21. Chojnicki Zb. Geografia jako nauka w dobie rewolucji naukowo-technicznej / Zb. Chojnicki, A. Wróbel // Przegland geograficzny. – 1977. – 49. – № 2. – S. 239-246.
 22. Dresch Jean. Quelques reflexions sur la geographie = Некоторые размышления о географии / Jean Dresch; [пер. с франц. Т. Куприяновой] // РЖ. География: Теоретические и общие вопросы географии. – М. – 1977. – №8 А6. – С. 2.
 23. 24-th International Geographical Congress. Tokyo, Sept. 1-5, 1980. = 24-й Международный географический конгресс, Токио, 1-5 сентября 1980. (по аннотации). Main Sess. Abstrs. Vol.1. Tokyo, 1980. 1X, 364 pp., ill.
 24. Gardavský Václav. To the prognosis of geography = О будущем географии / Václav Gardavský; [пер. с чеш. А.Слесарева] // РЖ. География. – Теоретические и общие вопросы географии. – М. – 1989. – № 4 А82. – С. 11.
 25. Glick Thomas. History and philosophy of geography = История и философия географии / Thomas Glick; [пер. с англ. С. Тархова] // РЖ. География: Теоретические и общие вопросы географии. – М. – 1988. – № 7 А10. – С. 3.
 26. Hönsch Fritz. Einige Standpunkte zur Theoretischen Geographie / Fritz Hönsch, Gerhard Mous // Geographische Berichte. – 1977. – 22. – № 84. – S. 209-213.
 27. Morrill Richard. A theoretical imperative = Теоретический императив / Richard Morrill; [пер. с англ. С. Тархова] // РЖ. География: Теоретические и общие вопросы географии. – М. – 1988. – № 7 А122. – С. 19.
 28. St-Cur Nicolas. La revue des revues: cinquante périodiques d'intérêt géographique de langue française = Обзор 50 франкоязычных периодических изданий, представляющих интерес для географии // St-Cur Nicolas и др.; [пер. с франц. В. Шупера] // РЖ. География: Теоретические и общие вопросы географии. – М., 1988. – № 7 А60. – С. 10.
 29. Wagner Philip L. A german critique of modern geography = Критика современной географии германским учёным / L. Philip Wagner /; [пер. с англ. Л. Серебрянного] // РЖ. География: Теоретические и общие вопросы географии. – М. – 1990. – № 10 А67. – С. 9.
 30. Wolpert J. Geography and the Scientific-Technological Revolution = География и научно-техническая революция / O. Wolpert; [пер. с англ. А. Арманда] // РЖ. География: Теоретические

и общие вопросы географии. – М. – 1977. – №8 А4. – С. 2.

Чернов Б. Историографический обзор эволюции проблем исследования в географической науке (вторая половина XX ст.).

В статье представлен обзор эволюции проблем в отечественной и зарубежной географической науке второй половины XX в., связанных с исследованием взаимодействия природы и общества («человек – среда») и с отображением в ландшафте духовной культуры.

Ключевые слова: географические проблемы, отечественные и зарубежные географы, природа и общество, культурный ландшафт, духовная культура, территориальные системы.

Chernov B. Historiographical overview of the evolution problems of research in geographic science (second half of the twentieth century).

Served overview of the evolution of problems in domestic and foreign geographical science of the second half of the twentieth century. Associated with the study of interaction between nature and society («the man – environment») and with the mapping in the landscape of spiritual culture.

Keywords: geographical problems, domestic and foreign geographers, nature and society, cultural landscape, spiritual culture, the territorial system.

Одержано 12.09.2012